

„Az otthon harangja kongatta el ezt.
A kútkáva. A harag s a szeretet
öntötte ki benne képmásodat.
Emlékek kútja. Tapogatózva
iszol belőle, s mert tükörbe nézel,
színéről leolvasod lassan
az arcodat. Megnézed, lemosod a szennyet,
verejtéked, a sártól feketét,
amit nem adtál, s amit elloptak tőled.
És így kéred a halott szülőföldet:

Légy türelmes, bírd ki itt alattunk.
S e nehéz időben most légy velünk.

Mint az anyák, ha némán mozgatják az ajkuk,
amikor verset mond a gyermekük.”

(Milan Rúfus: Harangok)

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó

I.

BAKATÖRTÉNELEM

1. ELŐBESZÉD EGY DOKUMENTUMHOZ – AVAGY AZ IDŐ FAGGATÁSA

Hol ér véget a múlt?

Hol kezdődik a jelen?

Üldögélek itt, rálátva szépen a falumra, magasan a főutcáját szembekapó szőlődomb tetején, üldögélek itt órák óta már, kiszakadva mintegy az *én* időmből, s belehullva a rejtett, a lappangó, a tudat alatt megbúvó időbe, az elődökről rám maradt emlékezetidőbe, üldögélek itt a jótékony csöndben, közepén az életkedvtől majd kicsattanó természetnek, a buja zsendülésnek, mámoros virágzásnak, a bokrait, fáit, szőlőtökéit a lankán zöldsárga hullámokban lehömpölyögtető vegetációnak, kupolája alatt a kerek kék égnek, pufók kis felhők (angyalai a békességnek) villantják felém habcukor arcukat... – gyönyörű, gyönyörű ez a nyár! –; üldögélek itt, és azon tűnődöm, milyen lehetett *az* a nyár.

Az a nyár, amelyet át ugyan nem éltem, de amelynek következményeit – a szülőföldet megrengető történelmi földrengések folytán – magamban hordozom mégis, mint ahogy magában hordozza a génjeibe kódolt érzelmek, érzések, indulatok és mentalitás folytán egy népművelői közösség is, élvén és halván itt, e huzatos táján Közép-Európának.

Milyen lehetett az a nyár, amikor elkezdődött a jelen, a „boldog békeidők” álarcát levető XX. század?

Távoli s közeli az a nyár.

Bakatörténelmének első kiszemeltje, akinek falumban kezébe nyomta a behívót, a dédapám lett.

Bakatörténelme első áldozatának a nevét, súlyos-feketén nézve szemébe az ég békesség hirdető, naiv angyalka-felhőinek, sírkő őrzője a temetőben, tudatva, hogy P. Gy.-t, ki élt huszonhárom évet, s ki „*hősi halált halt*” 1914. december 23-án, a messzi Oroszhonból

*„Jó szülői hazahozták.
Szülőföldjének átadták.”*

S a többi háborús halott?

P. Gy.-n kívül a másik harminchét?

Némák a sírjaik – ha vannak s voltak egyáltalán.

Helyettük ma már legföljebb a népdal vall arról, mit élt át az a nemzedék:

*Széles az Isonzó vize, keskeny a híd rajta.
Ne menj arra, magyar baka, mert leesel róla.
Engedj, pajtás, hadd essek az Isonzó vizébe.
Úgyse lesz a háborúnak soha, soha vége.*

*A harctérről szabadságra jönnek a katonák.
De sok szőke, barna kislány várja a babáját.
De csak minden tizediknek jön haza a párja,
Lublin alatt közös sírban nyugszik a babája.*

Beszélnék a dalok, de hallgatnak a tanúk: azt a mintegy száznegyven férfit, aki épen vergődött haza a frontokról, elvitte gyermekkorom óta – emlékeikkel, élményeikkel, megpróbáltatásaik történetével együtt – a közömbös halál. Élő tanúja annak a nyárnak, annak a kornak egyre kevesebb. Kapva kaptam hát azon a visszaemlékezésen, melyet az 1897-ben született Menyhár János, falum egykori tanítója vetett papírra. Írását – melyet családi használatra szánt, okulásképpen gyermekeinek, unokáinak – rövidített formában és enyhe stiláris módosításokkal abban a reményben közlöm, hogy számot tarthat az egy szélesebb kör érdeklődésére is, van mit mondania a bakatörténelemről, s a század második évtizedének korhangulatáról a mai kor számára is.

2. IDEGEN ORSZÁGBAN

„A nyitrai 14. ezredhez hívtak be; rövid kiképzés után Veszprémbe vezényeltek tiszti iskolába, onnan meg 1916 májusában a 21. menetszázaddal az orosz frontra. Egy hónapig tartalékban voltunk, harci gyakorlatokat végeztünk. Jól emlékszem, egyszer kivezényeltek a szomszéd faluba – Szuchodolinak hívták –, hogy keressek szállást a századnak, de nem volt ott egyetlen ép ház se, csak a kémények ágaskodtak az ég felé. Még a pajták is leégtek. A nép föld alatti üregekben, pincékben lakott. Mindenki ott aludt, ahol tudott. Mi valami szalmás trágyán. 1916 júniusában kerültünk ki a frontvonalra. Gyalog vonultunk, az eső állandóan esett, rettenete-

sen fáradtak voltunk. Homokos síkságon mentünk, az úton jobbra-balra cseresznyefák, tele érett gyümölcssel. A távolban meg dörögtek az ágyúk. Éjjel fényszórók világították az eget. Aztán vihar előtti csend lett. Így értük el a futóárkot; félig volt vízzel. Néhányan nem akartak a vízben gázolni, az árok partján haladtak. Seholy egy lélek, csak az idegesítő csend. De nem sokáig, mert néhány perc múlva egy kiskaliberű csim-bum ágyúval közénk sercintettek, s a futóárok partján haladók úgy potyogták a vízbe, mint a békák...

Az első vonalba kerültünk, jól kiépített fedezékbe. Az árok közepén ott is víz állt. Az eső állandóan zuhogott. Mivel nagyon közel volt az oroszok vonala, az élelmezés sokszor késett. A kenyér kukoricából készült. Csajkával mérték ki, mert szét volt töredezte.

A szakaszparancsnokom Kersék János volt, az apja ügyvéd Léván. Közös fedezékünket állítólag a gránát sem bírta szétörni; úgy is hívták, hogy gránátmentes. Kikerültem az előretolt állásba, ez a fedezéktől mintegy százméternyire volt. Ötven méterrel odébb meg az ellenség állása. Tisztán hallhattuk a beszédjüket, éreztük a tea szagát meg a mahorkafüstöt. Hajnalban, három óra felé valami nyugtalanságot észleltünk, nagy lövöldözés meg rákétázás kezdődött, világító rakétákkal, s nemsokára elszabadult a pokol. Négy óra tájban megkezdődött a pergőtűz. Sok száz ágyú és aknavető, talán több ezer, pásztázta állásainkat. Minket nem lőttek az előretolt állásban; közel volt hozzánk az ő vonaluk. Négy és fél órán át tartott a tüzelés. Amikor megszűnt a pergőtűz, bevonultam a fedezékbe. Fedezékünk, a gránátmentes, beszakadt. Kersék barátom mozdulatlanul feküdt, azt hittem, meghalt. Leakasztottam derekamról a kulacsomat – rumos fekete volt benne –, és öntöttem a szájába egy keveset. Még élt Kersék, csak elájult. Amikor kinéztem a fedezékből, tömérdek orosz katonát láttam, de nem előttünk, hanem a hátunk mögött. Be voltunk kerítve: egy cseh ezred megadta magát. Bruszilov tábornok húszezer hadifoglyot ejtett.

Mindez Luck kisváros mellett történt. Nyolcasával felsorakoztattak bennünket, és irány Rovno vára. Naponta harminc verszter gyalogoltunk, lovas kozákok kísérete mellett. Négy nap alatt Rovnóba értünk; megtettünk százhusz kilométert. A vár tömve volt, fiatal orosz katonákkal. Lehetett tőlük pénzt szerezni, akinek órája volt, négy-öt rubelt is kapott érte. (...) Nem volt egy fillérem se, a zsoldot még nem kaptuk meg. Iránytűm viszont volt, szép sárga-

réz tokban. Jól kifényesítettem, s megmutattam egy nagyon fiatal katonának. Nem mertem sokat kérni érte, csak három rubelt. Kettőt mindjárt ígért, oda is adtam az »órárt«, s rohantam vissza a tömegbe, nehogy rám találjon. Jó ideig kitarzott a pénz: egy font kenyér három kopekba, egy font kalács öt kopekba került.

Rovnóból tovább gyalogoltunk Kijev felé. Ennivalót nem kapunk, élünk, amiből tudunk. Vízet sokan az út menti árokból ittak; bűdös volt és zöld, a tífusz melegágya. Én nem ittam vizet, csak ha folyóhoz vagy patakhoz értünk. Pedig a kulacsom is odaveszett. Vízet akartunk húzni egy kútból. Nem volt vödre, hát zsinegre kötöttünk rá tíz-tizenöt kulacsot; az elszakadt, s a kulacsom elmerült örökre... Meneteltünk, vagy két hétig, Kijev felé. Szerencsére nyár volt; télen elpusztultunk volna mind. Ez az út körülbelül négyszáznyolcvan kilométer. Kijev előtt felsorakoztattak ezredek szerint. Orosz katonai bizottság jelenlétében osztályoztak bennünket: főtisztek, tiszték, altisztek, aztán mi, karpaszományosok következünk, végül a bakák. A tiszteket a krasznojarszki táborba vitték, minket pedig munkára; kényszermunkára, mert nem fizettek. Nevünkben egy társunk tiltakozott ez ellen, hangoztatva, hogy Ausztria-Magyarországon a hadifogoly tisztí iskolásokat nem dolgoztatják. Erre a cári tiszt azt felelte: »Az önök tisztje azt mondta, magukra mutatva: Ezek senkik! Tudom, hogy igazuk van – katonai attasé voltam Budapesten –, de ha a maguk tisztjének ez a véleménye, én nem tehetek semmit!«

Így kerültünk Kijevbe, ahol már rengeteg hadifogoly volt. Egy kozák lóistállóban szállásoltak el bennünket. A priccseket már elfoglalták, akik előttünk érkeztek; csak a priccsek alatt volt hely, de ott a bűdösség miatt, meg a vizelettől nedves talaj miatt alvástól szó sem lehetett. Eleinte a koszttal is bajok voltak: román szakácsaink voltak, s aki magyarul vagy németül szólalt meg, annak a csajkáját a nagy szedőkanállal kiütötték a kezéből, és röhögve küldték, hogy menjen a...(...)

Mire beköszöntött a tél, munkába jártunk már, Kijev külvárosába, Darnyicára. Ott volt a város vasúti rendezője, kilométerekre sínpárok, váltók, raktárak. Egy öreg népfölkelő vigyázott ránk. A fronttól hazaszállított síneket kellett kiraknunk a vagonokból. Egy darab sín több mázsát nyomott, néha a talpfák is rajta voltak, így még többet. Nehéz munka volt. Egyszer sínautók érkeztek Angliából; szépen be voltak deszkázva, ezeket is ki kellett raknunk.

Ehhez a munkához jöttek oroszok is, de egyikük sem szakember. Ők voltak lent, mi a vagonban. Ők se bírták tartani a súlyt, mi sem; a sínautó lezuhant. Nem tudom, mennyi kár keletkezett, de minket másnap a kötélgyárba helyeztek át. Kendert meg lent gerebeneztünk, hogy ne legyen benne pozdorja, csak a szálás, rostos része. Finom, puha kóc lett belőle; tele is tömtük a nadrágunkat, kabátunkat, mert nagyon kemény volt a fekvőhelyünk. A lóistállóban se asztal, se szék, se ágy; a puszta cementen aludtunk, takaró, szalma, miegyéb nélkül. Hajnali négykor már keltünk, munkába. Éjjel se aludhattunk nyugodtan, a hideg miatt minden órában ki kellett mennünk. Egyetlen törülközőm volt, néha alattam, néha fölöttem. Ez volt a takaró!

A kötélgyárban sem hagytak sokáig; megtudták, hová kerül a kóc. Egy fűrésztelepre irányítottak át. Erőnk nem sok volt; a hatalmas gerendákat alig bírtuk a fűrészhez cipelni. Ott sem dolgoztunk sokáig; a festékek meg lakkok gyorsan fogytak a raktárból. Szabad időben sakkfigurákat faragtunk, ehhez kellett a festék meg a lakk. Tíz rubelt is adtak egy-egy készletért. Bért a munkánkért nem kaptunk, segítettünk magunkon, ahogy tudtunk. De a lopás miatt kicseppentünk a fűrésztelepről is. Ki tudja, mi lett volna, ha nem jön szemlére egy öreg generális. Egy cári generális! Összedugtuk a fejünket, s megállapodtunk, engedélyt kérünk a szólásra. Egy sváb barátunk kért szót; megkapta, a tábornok tudott németül. A kérésünk egyszerű volt: mi itt kényszermunkán vagyunk, fizetést nem kapunk. Nálunk a hadifogoly tiszti iskolásokat nem dolgoztatják – mi dolgozunk, de fizessenek! A tábornok azt kérdezte, tudjuk-e igazolni, hogy tiszti iskolások vagyunk. Tudtuk: a nadrág jobb zsebe feletti kis rekeszben ott lapult a halálcédula, rajta minden adat, ami kellett. A generális aztán intézkedett; néhány nap múlva már vitt is a vonat észak felé.

Kijevből Kurszkig tizenkét napig utaztunk, bő ötszáz kilométert. A tehervagon kívülről be volt zárva. Teánk kevés volt, kockacukrunk pár darab, hozzá egy ököl nagyságú, száraz barna kenyér. Ez már az első nap elfogyott. Azután már csak vizet ittunk. Így ment ez tizenkét napig. Az ór már nem mert bejönni közénk, s főleg enni nem mert előtünk. Elárulta, hogy a tisztjénél van a pénz – ötven kopek minden napra –, annak kellett volna enni-valót venni a számunkra. Zsebre vágta a tiszt a pénzt, színet se láttuk... Az éhség nem fájt, csak nagyon legyengültünk, egymást

emelgettük, ha fel akartunk állni. Egy vagonban kilencven »kagyét« volt. A vagon egyik felébe is negyvenöt, a másikba is ugyanannyi préselve. Mind a két rész meg volt felezve: fent a priccs, lent a padló. Szűk volt a hely ennyi embernek. Felül nem sokáig bírtuk ki: iszonyú volt a hőség, a vasúti kocsi tele volt párával: lecsapódott, lecsurgott alulra, ott pedig megfagyott. Ránk fagytak a rongyaink, így hát váltakoznunk kellett. Akkor már jól benne jártunk a télben. A vagon ajtaját alig lehetett kinyitni, a vizelet mind ráfagyott. Kezdetben volt egy kevés szeniünk, de hamar elfogyott, csak a pora maradt. Utánpótlást nem kaptunk, kikerestük hát a legalkalmasabb priccsdeszkát, s addig ugráltunk rajta, míg darabokra nem tört. Így fűtöttünk egészen Kurszkiig, ami Kijevtől testvérek között is ötszáz kilométer.

Kurszkba érve kiszállítottak a vonatból, s berendeltek egy hosszú étterembe, amolyan tömegétkeztetőbe. Az első fogás – meg az utolsó is – pohánkakása volt. Jól telezabáltuk magunkat; meleg vizet, »kipjatok«-ot ittunk rá. Csajkám nem volt, egy rozsdás konzervdobozból ettem, amit a szemétben találtam. (...) Ezen az állomáson jó ideig álltunk, volt idő szétnézni. Az egyik vagonban cukorrépat találtunk; nagyon jól pótolta a cukrot. Egy másikban meg, nagy kádakban, pergetett mézet. A mozdonyvezető cinkosan vigyorgott felénk, figyeltük: valami lesz. Lett is. Addig lökette előre-hátra a vagonokat, míg valamelyik kádból ömleni nem kezdett a méz. Felfogtuk, ki mibe tudta, volt, ki a markába. (...)

Kurszokban várakoztunk még néhány napig, aztán egy éjszaka elindult velünk újra a vonat. Egy jó hétig utaztunk, mígnem egy Penza nevű állomásra értünk. A Volga menti dombvidéken fekszik. Kiszállították bennünket, várakoztunk, nem mondták meg, hogy miért. Penzában kórházba kerültem, megdagadták a manduláim. Ott látogatott meg a svéd vöröskereszt. Kaptam egy pár bakancsot, egy takarót, egy köpenyt, két konzervet: kávé és kakaó. Ezenkívül tíz rubel kölcsönt. Néhány nap múlva jobban lettem, utazhattam a többiekkel tovább, észak felé. (...) Ezen az úton semmi különös nem történt. Gorkijnál – akkor Nyizsnij Novgorodnak hívták – átkeltünk a Volgán, s elértünk a végállomásig, melynek neve: Kotelnycs. Penza–Kotelnycs: kilencszázhatvan kilométer.

Ami Kotelnycsban várt ránk, csak az utolsó ítélettel hasonlítható össze. Hullott – mit hullott?, ömlött, szakadt! – a hó; égen és földön sodorta az orkán. Főlnézni nem lehetett, telement az ember

szeme, szája, füle hóval; de még a zsebeinkbe is jutott belőle. Összegörnyedve ácsorogtunk az állomáson; ott kellett volna maradnunk, de a parancs az parancs: mennünk kellett. Végcélunkhoz. Jaranszkba kellett jutnunk. Kotelnycistól az százötven kilométer. Szótlanul vonszoltuk magunkat, a kezünk zsebben; ócska, kopott sapkánk nemigen védte a fejet, fület. Rémisztő volt a hideg. Falu sehol. A kísérő örök éppen úgy fáztak, mint mi. Beállott az éjszaka. Egy magas hótorlasz védelmében megálltunk. Hol vagyunk? A kísérőink se tudták: »Nyeznáju«. Az utat két oldalról hatalmas nyírfák szegélyezték, ezeket is csak homályosan lehetett látni a fergegben. Kikerestük a legmagasabb hóbuckát, behúzódtunk, s összeszorulva melegítettük egymást. Aludni nem lehetett, féltünk a fagyhaláltól; csalóka dolog az: kellemes zsibbadságot érez az ember, mintha csak pihenne... Megértük a reggelt, vánszorogtunk a hótorlaszok között tovább, s utánunk nyom se maradt, befújta a hó. Szerencsére enyhült a szél, s néhány óra múlva egy »gyerevnyá«-ba, faházás faluba értünk. Megmelegedtünk, éjszakai szálláshoz jutottunk. De mi lett volna, ha korábban nem találkozunk a svéd vörös kereszt embereivel? Bakancs, köpeny, takaró híján mi lett volna velünk a negyvenfokos hidegben?

Kotelnycistól Jaranszkig az út – százötven kilométer – a tajgán vezetett keresztül; hatalmas erdőség ez, főleg fenyő. Hál' istennek, nem volt újabb szélvihar, s a havazás is megszűnt. Végre Jaranszkba értünk. Hatalmas barakktábor fogadott, töméntelen hadifogollyal. Megnyugodhattunk volna az erőltetett menet után. De ott meg a halottak nem adtak nyugalmat! Két hatalmas tömegsír is volt a temetőben, öt-hatszáz halott feküdhettek bennük. Tífuszjárvány volt – főleg a tetvek terjesztették –, éhtífusz, hastífusz, és nem volt rá gyógyszer, csak jódtinktúra. (...) A télen elhaltakat nem tudták eltemetni (a talaj vastagon be volt fagyva), ölbe rakták őket, mint a fát, tavaszig a barakkok folyosóján nyugodtak. Mi meg egy ilyen barakkba kerültünk! Még jó, hogy fertőtlenítve volt; a tífusztól a tábori őrség is tartott...

Már 1917-et írtak, a háború teljes erővel folyt, a hátország élelmiszer-tartalékai kimerülőben voltak. 1916-ban még három font kenyeret kaptunk egy napra, néha húst is: kukacos halat, romlott pácolt húst, penészes tepertőt a kásához. 1917–18-ban már csak fél font kenyeret kaptunk egy napra. Tizenhét őszén kitört a forradalom, az októberi. Jaranszkban nem voltak nagyobb harcok. Bejött

a városba egy vöröskatona, úgy mondták, hogy »cserkesz«, lóháton. A fegyverzete: puska, több pisztoly, a vállain két heveder töltény, kard az oldalán. Ő csinált rendet a városban. Az ellenforradalom vezetőit elvitette. Bement a kaszárnyába, belelőtt a cár képébe – aranyozott rámában díszelgett a falon –, aztán kidobta a képet a szemétre. Megszervezte a helyi vörösőrséget is.

Ez időtől kezdve a hadifoglyok – a tiszték kivételével – kijárhattak dolgozni a városba. Mi is kimentünk hármasban, favágást vállaltunk. Se fűrészünk, se baltánk ugyan, de ez nem volt akadály, mert a munkaadó kölcsönözte a szerszámait. Egy »szazseny«, (orosz köből) felvágásáért tíz rubelt fizettek. Nem volt muszáj apróra vágni a fát; a »pécská«-ba, a kemencébe kellett, ott folyt a főzés. Összekotorták benne a parazsat, azon főtt az étel. A fűrészelés gyorsan ment, a hasogató nem is mindig bírta követni. A tüzelő kizárólag fenyőfa volt, ez teli van ágakkal; ha a fadarab közepére esett a csomó, a fejsze belement, s úgy megszorult, kivenni is alig bírta az ember. Azért tudom ilyen pontosan, mert én voltam a hasogató. Délre úgy remegett a kezem, hogy a kanál kiesett az ujjaim közül. Innom kellett a kanalas ételeket.

Mire megszoktam volna a favágást, vége szakadt ennek a munkának. Összetalálkoztam Szergej Ivanoviccsal; a forradalom előtt két ház, valószínűleg sok föld, állatállomány meg két vízimalom tulajdonosa volt. A forradalom után az egyik házát elvették, a másik azonban a tulajdonában maradt. Arra a portára kellett én segítségnek. Bejött Szergej Ivanovics a táborba, s én megkaptam a »propuszká«-t a rendszeres kijáráásra. A ház, amiben lakott, még nem volt egészen kész. A padlástéren dolgoztam, a gerendák közötti réseket kellett kitömnöm kóccal. Mikor ezzel végeztem, az istállóba kerültem. Egy tehén meg egy ló állt benne; meg trágya, olyan magasan, hogy az állatok feje a padlásig ért. Hordtam a trágyát az egy szál lóval a tajgába. Szép, tiszta, napos idők jártak, vígan kocogott a lovacska, s én hetykén ültem a bakon. Éppen a főtca közepén mentem, amikor magyar szót hallottam az egyik kastélyszerű ház ablakából. Magyar tiszték voltak, szintén hadifoglyok. De jó dolgod van – mondja az egyik nevetve. – Nem mondhatom, hogy rossz, de meg kell ám dolgozni érte – feleltem én, szintén mosolyogva.

Mit dolgoztam még? A háztetőről kellett lehúznom a havat; néhol kétméternyi volt. Ezt a havat aztán hasznosítottuk: a kamra

közepén volt egy csapóajtó, alatta pedig jégverem, hóból; vizet öntöttünk rá, hogy egybefagyjon. Kitartott a következő tavaszig. Ide voltak lerakva a halak, húsok; ez volt a hűtőszekrény. Májusban – a föld még fagyos volt, félig se ment bele az ásó – hozzáfogtunk a melegágy készítéséhez. A trágyát (maradt belőle a háznál is elég) hetven centi szélességben s ugyanilyen magasságban úgy raktuk szét, hogy olyanforma legyen, mint egy vályú. Finom feketeföldet raktunk bele. Ide ültette Szergej bácsi a tököt, uborkát, meggyebet. A trágya-melegágy tetejére meg üveget és takarót helyezett. Nyáron megint más volt a dolgom. Kijártunk a határba málnát szedni. Gazdám kiadta a parancsot: visszük a szamovárt, legyen benne víz, hozzája faszén, tea a zsebben. Szép málnása volt Szergej bácsinak. Néha megdézsmálták a medvék. Én is láttam egyszer: ember magasságú, szép barnamedve két kézzel gyömszöli szájába a málnabokor pirosuló ágait. Sietve fogtam hozzá a szamovár begyújtásához, a füstöléshez...

Szergej bácsitól elkerülve, más munkára jelöltek ki: krumplit, hagymát, káposztát jártunk szedni. Szép termés volt, nekünk is jutott belőle. Köpenyünk két belső oldalán jókora zacskók voltak, két belső zseb; egyikben a hagymát, másikban a krumplit tartottam. Szeszgyárban is dolgoztunk. Szesz már nem volt benne: kiöntötték a csatornába. Szesztilalom volt; a forradalom miatt. Az utca két oldalán ömlött, ömlött a szesz a csatornarácsig, ott meg le, a föld alá; persze míg odaért, önkiszolgálási alapon sokan úgy eláztak, hogy kórházban kötöttek ki.

1917 karácsonyát illő módon megünnepeltük. Néhány társunk a fenyőfát díszítette, mi pedig – én és öt társam – elmentünk a szomszéd faluba, hogy disznót vegyünk. A falu hat-nyolc kilométerre volt. December a legsötétebb hónap arrafelé, a nappal reggel kilenctől délután háromig tart, aztán sötétség jön, csak a hó világít. Korán elindultunk, hogy még világosan hazaérjünk. Hó és hó mindenütt, csak az út menti nyírfák és a szánnyomok mutatták az utat. Mire a szomszéd faluba értünk, a disznó már vaskampón függött, csonttá fagyva a kamrában. A disznónak a felét vettük csak meg; se késsel, se baltával nem boldogultunk vele, nagyfűrészszel vágtuk hát ketté. Mire elváltunk a muzsiktól, a nap már lebukni készült. Gyorsan sötétedett, futólépésben vontattuk a szánra kötözött disznót. Nesztelenül siklott a szán a havas úton. S ebbe a csendbe a tajga felől borzalmas üvöltés hasított bele. Farkasok!

Marakodnak valami zsákmányon az erdő szélén, ezerméternyire tőlünk. Ha megérik a szagunkat, akkor nem mi eszünk a disznóból – ők esznek meg minket! Futás közben előszedtünk minden elégethetőt, zsebkendőt, rongyot, papírdarabot. Szerencsénk volt, hogy a farkasok felől fújt a szél. Az életösztön olyan erőt öntött belénk, hogy a hat-nyolc kilométert a táborig futva tettük meg, pihenés nélkül.

Lettt ünnepi vacsoránk karácsony estéjén: gulyás; el is fogyott az egész. A második fogás tészta volt, angyalbögyölő, vagyishogy nudli. A priccsen sodortuk – asztalunk nem volt –, egy kiterített sátorlapon. A harmadik fogás: feketekávé. Ez meglepetés volt. Már egy hónapja gyűjtöttem a rozskenyér kissé megpörkölődött alsó részét. Megszárítottam, megreszeltem, összegyűlt egy literes dobozra való. Ne tudott róla senki. Vacsora végeztén meghívtam a társaságot egy feketére. Micsoda hurrá köszöntött, mikor beleöntöttem a kávé egy tízliteres »csájnyik«-ba, s rálottyantottam a vizet! Micsoda kávéillat áradt szét a barakkban! Rozskávé! Még a tábori újságunkba, a kézzel írott Nyicsovóba is bekerültem! (Ki tudja, megvan-e még egy-egy száma? Sokat írtam bele. Nem a mi csapatunk hozta haza.)

1918 elején már nyugtalanok voltunk, vágyódtunk haza. Május közepe táján elolvadt a hó, megkezdődött a munka a tajgában. (...) Nagyon magas és igen vastag fenyőfákat termeltünk ki; ha kétfelől átfogtuk őket, nem értük egymás kezét. Két műszakban dolgoztunk, nappal nyolc, éjjel is nyolc órát. Minden jó volt. csak szúnyogok ne lettek volna. Úgy emlékszem, a szökés előtt százhusz rubelom volt. Jól lehetett keresni, de a szúnyogok kivégeztek volna, ha sokáig ott maradunk: megkaptuk volna a maláriát. No meg akkor már tudtuk azt is, a német hadifoglyok leléptek. Mi is szervezkedtünk, tizenegyen álltunk össze. Szergej bácsitól elbúcsúztam, adott kenyeret is, pénzt is.

A szökés napja 1918. június 29-re volt kitűzve. A kerítésen bújunk ki; két méter magas volt, de alul egy szál deszka nem volt leszögezve. Este tízig vártunk, nem akart sötétedni, féltünk, hogy meglátnak. A Jaranka folyó a város szélén volt, azon át kellett mennünk. Tíz óra után is világos volt, az északi fény bíborvöröse öntött el mindent, a folyót, az eget. Addig senkivel nem találkoztunk, de ahogy a hídon átértünk, egy halász jött velünk szembe. Köszöntünk neki, ette ő: »Kudá, damój?« Mit

mondjunk erre? Ahogy elhagytuk, futásnak eredtünk: irány a nádas. Szerencsére sekély vize volt. Futottunk jó darabig, aztán megpihentünk. Rájöttünk, itt nem lesz sötét: a nap le se nyugodott, épp csak a fele bukott a láthatár mögé, pár perc múlva kiemelkedett az is, hogy teljes tényben ragyogjon megint. Pihenés közben a város felől lövés hallatszott, majd kis idő múlva egy ló patáinak csattogása az út felől, fél kilométernyire tőlünk. Mentünk tovább a nádasban, mígnem egy rozsvetéshez értünk. Itt megpihentünk, ettünk, sőt aludtunk is, már aki tudott. Általában nappal aludtunk, és éjjel mentiünk tovább, ez volt a biztonságos. A svéd bakancsomat el kellett dobnom: a talpa elkopott, a megmaradt rész felkunkorodott, marta a talpamat.

Néhány nap múlva egy falucskához értünk. Félve mentünk be, de aztán láttuk, hogy a lakosság mosolyogva fogad bennünket. Mintha csak összebeszéltek volna, hívtak minden házhoz kettőnk-hármunkat is. Mi Markó barátommal jutottunk egy faházikóba. A »pécská«-ban parázlott a tűz, éppen »pirogi«-t sütöttek (minálunk lángos vagy lepény a neve). Rövid kérdezősködés után ugrottak az asszonyok, lányok, hogy nekünk is készítsenek négy darabot. Az egyik nő felhajtogatta a tészta szélét, a másik közben kendermagot tört, a pirogira szórta, tejfölt öntött rá, betette a kemencébe, s tíz perc múlva már ettünk is. Utána egy »kruská«-ban aludtjejet hoztak, és megvolt az ebéd. Beszélgettünk, oroszul, de azonnal feltűnt, nem ez az anyanyelvük. Egyikük ránéz a lábamra: mezítláb voltam, mondtam, hogy ez »nye harasó«. Az idősebb férfi, aki mellett ültem, azt mondja erre a lányának: Hozzál »labtyi«-t. Ez amolyan nyírfaháncsból fonott szandál. Markó barátom meg én azonnal kacsoltunk: ezek cseremiszek! Úgy emlékeztünk, hogy a cseremisznép a Volga és a Vjatka folyó völgyében él. Hiszen éppen ott voltunk! Ezek a mi nyelvrokonaink. A mellettem álló fiatalember a vej (vő); a kéz: kizi, a szív: szivi, a szem: szimi... Futva jöttek még a szomszédok is, üdvözölni bennünket, a déli rokonokat.

Érzékeny búcsú után haladtunk tovább a Vjatka folyó felé. Vjatka volt a neve a kormányzáságnak is, a város azonban (most Kirov a neve) még távol volt onnan. Útközben megtudtuk, ott szerezhető be pecsétetes papír, kormányzói aláírással, mely szerint mi internáltak vagyunk, és három napon belül el kell hagynunk Oroszország területét. Vjatkába érve meg is kaptuk az igazolást. Vonat azonban naponta csak egyszer járt, az se menetrend szerint. Sok száz

utas várakozott az állomáson. Végre befutott a vonat.. Hatalmas szerelvény volt, se eleje, se vége, a kocsik mégis zsúfolva. Fel a vonat tetejére! A vagon teteje húsz-huszonöt centis vaslemezekből volt összeállítva; a lemezek mindkét szélé felhajtva két-három centire. Skatulya, kizárólag soványak részére. Belefeküdtem, átka-roltam a szellőztető kéményt, s rohant velünk a gőzös Vologda felé. Éjjél után már ott is voltunk. Hat óra alatt több, mint hatszáz kilométert tettünk meg. (...)

Vologdában mindenkinek ki kellett szállnia. Feltűnt, hogy az állomás épületén francia lobogó lengett. A fehérek – a »mensevik«-ek – hívták be nemcsak a franciákat, az angolokat is. Óriási tömeg szállt ki a vonatból; kerestük egymást, összeverődtünk. Amikor indulni akartunk a városba, vöröskereszt-karszalagos civilek ugyan-azt a szót hangoztatták különféle nyelveken: »Utánam, utánam!« Mentünk hát utánuk. Egy kórházszerű épülethez értünk. Bent ágyak voltak. Megint ismételték: pihenni..., nem levegőzni..., várni..., jövünk... Éjjél felé villanylámpa villant a kapuban, s ez hallatszott: »Utánam, csendben.« Újra az állomáson voltunk; tehervagonokba zsúfoltak bennünket, az ajtókat lezárták, ólombélyegzővel be is biztosították. A vagon oldalára meg egy ív nagyságú papírt ragasztottak, amin ökörfej díszelgett. Mint marhahúszállítmány érkeztünk meg, kilencnapos út után, 1918. július 7-én Petrográdba.

Petrográdban már az osztrák-magyar konzulátus emberei fogadtak. Másnap már a csapatomnál voltam. Elmentünk városnézőbe. Nem volt ajánlatos: a város egyes részein még lövöldöztek. Megnéztük a Téli Palotát, minden ablaka ki volt löve. A városban tömegek álltak sort; itt krumplit osztottak, amott napraforgómagot. Kolerá és tífusz szedte áldozatait.

Július közepe felé jártunk, amikor a kórházvonat elindult velünk délre. Útközben kosztot megint csak nem kaptunk; egyszer volt valami gyenge tea meg egy tortaszelet nagyságú valami, afféle se kenyér, se kalács: köles- meg pohánkadarabokat találtunk benne. Brodiban megálltunk, átszálltunk. Várt ránk egy másik vonat: a fürdető- és fertőtlenítővonat. Tisztjeinek, orvosainak – csehek voltak – valami nagyon nem tetszett rajtunk. Amikor megtudták, hogy orosz fogságból jöttünk, rögtön leszakrabolseviciztek. Ha megszólítottak, ezt mindig hozzátették a mondandójukhoz. Áadtuk nekik az összekötött ruháinkat fertőtlenítésre; a derékszj – ezt

nem kellett leadni – a kezünkben. Ott álltunk ádámkosztümben, s amikor megint csak leszakráztak, valamelyikünk kiáltására – üsd, vágd, nem apád – szétcsavartuk az összetekert derékszűjainkat, s úgy, ahogy voltunk, anyaszült meztelen, nagy ordítással, mint az indiánok, megrohmoztuk a fertőtlenítővonatot. Aki kint volt, menekült be a kocsikba, a túloldali ajtón meg ki a határba, onnan nézegettek vissza. Később aztán küldtek egy békeküldöttséget, elnézést kértek; beléjük fagyott a szakrabolsevici.

Brodiból Zolkievbe vittek: ez valahol Galíciában van, mert Lembergben – ez most Lvov – mentünk keresztül. Huszonegy napig karanténban voltunk, injekcióztak, megnyírtak, szedték belőlünk a tetvet, csak éppen enni nem kaptunk rendesen. Mindennap csontleves volt, de mindig ugyanazt a csontot főzték ki: sózott víz lett csak. A második fogás »almakompót«: éretlen aszalt alma, főve; se íze, se tápereje. A barakkunk a zsidónegyed mellett volt, ott árulták ugyan mindenféle ennivalót – igaz, gyanúsán piszkosak voltak az árusok –, pénzünk azonban már nem volt. Elhatároztam, írok egy lapot haza, kérek pénzt. Olyan gyenge voltam már, ha leültem a barakk mellé sütkérezni, fölkelni se bírtam, csak ha segítettek. Néhány nap múlva megjött a száz korona. Fölemeltem az ételadagot, erőre kaptam.”

3. „MOST PEDIG MENJETEK HAZA!”

„Eljött végre a nap, hogy indulhattunk hazafelé. Nyitrára 1918. augusztus 20-án értünk: ünnep volt éppen, István királyé. A lakatanyánál kapuőrséget egy tizennyolc éves katona állt. Először – gyanús külsejűek voltunk – be sem akart engedni; amikor igazoltuk magunkat, azt kérdezte: »Honnan, öregek?« Öregek?! Huszonegy évesek voltunk...

Hadbírótság elé kerültünk, fölmentettek. A zsoldot kifizették visszamenőleg; kaptunk egyhónapi szabadságot, október végén kellett csak újra bevonulnom. Végre otthon voltam. Mindenki örült, de én a legjobban, hogy olyan nagy távolságból, annyi veszedelmén át sikerült hazajutnom. (...) A szabadságom, sajnos, lejárt, vissza kellett utaznom Nyitrára. Október utolsó napjai voltak: Valami lógott a levegőben. Jött is a parancs: menetszázad, irány Elzász-Lotaringia. Fölszereltünk, sőt már vonatra szálltunk; az

állomás tele volt búcsúzó lányokkal, asszonyokkal, virággal és könnyel, a vonatot őszirózsák és krizantémok borították...

Indulásunk előtt nagy szuszogva befutott a pesti vonat. Nevető, kiabáló, ujjongó férfiak, nők ugráltak le róla, sapkájukon s a kezükben őszirózsza. Vége a háborúnak! Budapesten kitört a forradalom! Mindenki mehet haza! Mentünk volna mi rögvest, de hát menetrend az nem volt, órákat kellett várni, míg egy szerelvény összeállt. Volt idő benézni a városba. A kaszárnyába mentünk be először; ott már fürdették a tiszthelyettest a kondérban, pontosabban a tökfőzelékben – jó forró volt még – a bakák. Délben nem voltak hajlandók megenni a tökfőzeléket (benne volt a tök magja meg a héja is), mire a tiszthelyettes kardlappal verte szét a népet. Most vele akarta megetetni ugyanezt a nép. Nem vártam meg, hogy megeszi-e. Indultam vissza az állomásra. Útközben egy lány – vagy fiatalasszony? – elémbé állt, szó nélkül levette a sapkám, a sapkarózsát meg – aranyszínű volt, »III. Károly« – dobta a szemébe, s a helyébe egy szép piros őszirózsát tűzött. Megköszöntem, s mentem az állomás felé. A szerelvény indulásra készen állt.

Párkányban megálltunk, megint csak várakozni kellett. Ott már forradalom volt! Nagy felfordulás: a várótermi pénztárt szétverték; betörték a pincébe, s csapra ütöttek egy rumoshordót. A csap kiesett, lökdösődés közben a lámpát elejtették, a rum meggyulladt. Aztán a trafik következett: jöttek a »dritte sorte« cigaretták, amiket nem lehetett kapni sehol. Az állomás előtt hatalmas tömeg; sok orosz, hadifoglyok, Esztergomból jöttek át. Látva, hogy forrong itt a világ, intézkedtek máris. Egy idősebb magyar katona, puskával a kezében, egy honvédet, fegyvertelent kísért nagy zordul. »Hová viszed?« – kérdi tőle az orosz. »Komáromba« – mondja a magyar. Szó nélkül elveszi tőle a puskát az orosz, vágja a földhöz, eltöri, s azt mondja nevetve: »Most pedig menjetek haza!«

4. FEL, VÖRÖSÖK, PROLETÁROK!

1919. március 21-én fölkapja Európa a fejét: Budapesten kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot, Szovjet-Oroszország után a világ második proletárállamát. Futótűzként terjed a hír az Alsó-Ipoly mentén is, áttörve az akkor már cseh legionáriusok által ellenőrzött

demarkációs vonalat: Győzött a forradalom! Az őszirózsás után a tavaszi! A polgári után a proletár!

Bakatörténetünk hőse, Menyhár János, fegyvert vesz kezébe megint; védeni a köztársaságot, újszülöttjét a néphatalomnak. Beszélgetésünk közben mindezt a legtermészetesebb hangon eleveníti fel, pátosz nélkül és egyszerűen, mint aki olyasmiről beszél, hogy „akkoriban a szőlőt kellett bekapálni éppen”. Előkotortat leányával a szekrényfiók aljáról egy cseh nyelvű írást – „*Ministerstvo národní obrany (Nemzetvédelmi Minisztérium) 66 310 1971*” –, amely igazolja, hogy ő, Menyhár János, született 1897. október 30-án Ipolyságon, ilyen és ilyen számú kormányhatározat és törvény értelmében „*csehszlovák vöröskatona volt. 1919. március 23-án lépett be a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregébe, amelyből leszerelt 1919. augusztus 2-án. 1919. augusztus 2.–1919. szeptember 1.: internálva a Csehszlovák Köztársaságban*”.

Márciusban szökött át az akkor huszonkét éves fiatalember az Ipoly túloldalára, hogy Drégelypalánkon mint Magyarország egykori katonája fölvegye, ami őt megilleti: a „leszerelési pénz”. Palánkon földiek közé csöppen: Ipoly-Garam közti volt parasztbákák, lévai munkásifjak, selmeci, korponai szlovák legények közé. „Ne menj te vissza, forradalom van, állj közénk!” Így, ilyen egyszerűen és magától értetődően lett Menyhár János a Tanácsköztársaság hadseregének, Pálmay Ernő századosnak a katonája. Megőrizte recehártyáján a képet, a messzi Jaranszkból hazahozottat, a „cserkesz” vöröskatonáét, aki golyót eresztett a cár aranyozott rámban díszelgő arcképebe, s úgy dobta ki e portrét a szemétdombra, mint semmire se jó holmit, mint kacatját a történelemnek...

Készülnek itt is nagy idők?

Március 21-én, amikor a történelem vajúdasainak közepette az új proletárállam megszületik, jó két hónapja – körülbelül január 30-étől – „kalaposok”: legionáriusok fennhatósága alatt áll már a vidék.

Nyugtalanosság villamos kisülései az Ipoly innenső partjához tapadó falucskák fölött.

Vonuló seregek nyomán – megtapasztalhatta ezt korábbi századokban bőven a nép – sohasem a jószerencse jár. Nem azt hozzák most sem a hadak. Hanem mit? „...rendkívüli állapot törvénybe iktatását, majd 1919 márciusában, a Magyar Tanácsköztár-

saság megalakulását követő események hatására, a rendkívüli állapot meghosszabbítását, úgyhogy az katonai diktatúrává alakult át” (Viliam Plevza). Súlyát, terheit, következményeit – mint ugyanő írja más helyütt – „... a legjobban a nem szlovák proletariátus érezte”; főként a Tanácsköztársaság kikiáltása után.

Megszállva akkor már – rendje szerint a katonai regulának – vasútvonal, állomások, posták.

Ellenőrzés alatt az Ipoly-hidak: előttük, rajtuk drótakadály.

Drótsövények meredeznek a folyó partszakaszain.

Lövészárkok ásódnak.

Géppuskafészek.

Épülnek védelmi vonalak.

Este kilenc után kijárási tilalom.

Pecsétes engedély nélkül senki emberfia el nem hagyhatja faluját.

Úton-útfélen igazoltatás.

Bizalmatlanság.

H. Sándor ipolyszakállosi legény ellen az a vád koholtatik, hogy odaátról kézigránátokat és fegyvereket csempészett át a falujába. Tudva, hogy *„Halálbüntetés járt minden olyan tettért, amelyet a Csehszlovák Köztársasággal szembeni fegyveres ellenállásnak minősítettek”* (Plevza), elmondható így utólag, hogy könnyen úszta meg a vádat. Börtönnel. Ipolyságon és Léván ült, szabadulása után pedig a lontai csendőrségen kellett naponta jelentkeznie.

H. Sándor társát, G. Bertalant rosszabb sors érte: átlépve az Ipoly-vonalat, golyót kapott a szívébe.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának hírére a csehszlovák kormány mozgósítást rendelt el. Ez azonban – mint V. Plevza írja – *„csaknem egész Szlovákiában ellenállásba ütközött. A tiltakozás oka kezdetben a katonai szolgálattól való viszolygás volt (...), majd hozzájárult ehhez a Magyar Tanácsköztársaság létrejötte, amely a legnagyobb visszhangot Dél- és Kelet-Szlovákia nemzeti-ségileg vegyes területein váltotta ki. (...) A határ menti területekről (...) nemcsak magyar, hanem szlovák proletárok is átszállingóztak Magyarországra.”* Vállalva annak kockázatát is – mint az ipolyszakállosi M. István, aki a demarkációs vonal átlépése közben sebesülést szenvedett –, hogy sivítanak közben fejük fölött a puszkagolyók.

1919. április 27.: a légiók – francia és olasz katonai missziók

vezetésével – *„déli irányban megkezdték az előrenyomulást, amely nem minősíthető másnak, mint a proletár Magyarország elleni intervenciónak, ellenforradalmi támadásnak...”* (Viliam Plevza).

Erre a támadásra adott választ – új fejezeteként az Alsó-Ipoly menti drámai eseményeknek – a magyar Vörös Hadsereg 1919. május 30-án.

Éjjel kettőkor vörös rakéta adta tudtára a vörös dandár balsagymati, ipolysági, börsönyi és szobi csoportjainak, hogy a Tanácsköztársaságot körbefogó gyűrű Ipoly menti szakasza ellen megkezdődik a támadás. Az Ipolyság–Párkányána közötti vasútvonalon – üttöerén a vidéknek – hamarosan a Vörös Hadsereg tarthatta rajta a kezét. Nánán és Csatán pályaudvar-parancsnokság székelt; Ipolyságon ezenkívül beteg- és sebesültleadó központ, felvételező, élelmezési és hadtápállomás. Bázisa lett a vidék a Vörös Hadseregnek, amely a Garam mentén, Léva környékén vívta harcait tovább.

Lavinaként zúdult át a Vörös Hadsereg támadása a demarkációs vonalon május 30-án.

Tesmagon mintegy hatvan olasz legionárius állomásozott. Hontól átjőve maroknyi forradalmár szalasztotta meg őket – köztük Menyhár János –, csellel: több puskából tüzelve azt a látszatot keltezték, hogy sokan, hogy túlerőben vannak a vöröskatonák.

Ezekben az éjjeli órákban Ipolyságon is dörögnek már a fegyverek. Reggelre helyi és lévai vörösökből verbuválódott csapat tartja ellenőrzése alatt a várost. Parasztlegények lépnek a Vörös Hadsereg soraiba, harci ménék helyett nagy csontú, jámbor lovaikat hozzák, hogy létrejöhessen egy huszárszázad, amely aztán Léva felé nyomul tovább. Jellemző a korhangulatra, hogy (június 5-én) ezt jelenti a hadsereg-parancsnokságnak az I. dandár politikai megbízottja: *„Előnyomulási területünkön a proletártömegek igen nagy számban szervezett munkások. Százával jelentkeznek a Vörös Hadseregbe, és rögtön az első harcvonalba kívánnak menni. Erre való tekintettel, kérem, szíveskedjék elrendelni, hogy Ipolyságra azonnal útba indíttassék ötezer teljes felszerelés.”*

Az Ipolyvisk és Szalka közötti szakaszon az I. vörös dandár harmadik csoportja – a börsönyi – tör át 1919. május 30-ának éjszakáján. Ipolyszakálloson egyetlen szakasznyi katona áll szemben a 34. legionárius ezred egész századával, mégis, délelőtt tíz óra tájban már Lontó és Deménd felé vonulnak vissza a legionáriusok,

társzekereiken sebesültekkel. Három halottat hagynak maguk után. Ugyanennyi a veszteség a másik oldalon. Elvtársaiktól – a román Kovács Józseftől, a deméni Turay Józseftől, a vámosmikolai Turczel Imrétől, akiket közös sírba temettek, dízsörtűzzel búcsúztak a vöröskatonák.

Ipolypásztón ugyancsak éjjel robban ki a harc. Golyók kopognak a háztetőkön. A légiók 39. hírszerző ezredének tisztje, a Plzeň mellől idesodródott Josef Poustka hadnagy és szolgája, Jaroslav Ditrt utcai ütközetben esik el. A harc a határban, a szőlőhegyen, a présházak között folytatódik tovább. Helyi sebesültje is van a harcoknak (jellemző ez is a határ menti sorsra!): a lelkészre, akinél Poustka beszállásolta magát, rálőnek a parókia ajtaján dörömbölő katonák. Könyökét éri a golyó.

Ipolyszalkánál ugyancsak áttörnek a vörös csapatok. Felderítőnek két ipolyszakállosi embert küldenek előre: Gy. Istvánt és L. Jánost. Fogságba esnek. Elfogóik viszont pár nap múlva az Esztergomból átjött vörösök karjaiba futnak bele. Gy. István és L. J. kiszabadul; az utóbbi azonban megnyomorodottan a verésektől.

Párkánynána birtoklásáért, a hadászati szempontból életbevágóan fontos vasútállomásért az I. dandár szobi csoportja folytat elkeseredett harcot, támogatásával a dunai flottillának.

Május 30...

Május 31...

Június 1...

Elsején kerül Párkány a Vörös Hadsereg fennhatósága alá. „Leírhatatlan lelkesedéssel üdvözölték a párkányiak a rajvonal felé siető vöröskatonákat – olvashatjuk az *Esztergomi Népszava* tudósításában. – (...) Különösen sok pütkösdi rózsza került szép nők kezéből a proletárkatonák sapkájára...” Bár a legionáriusok még este hétkor sem mondtak le arról, hogy föladják a települést, és srapneltűz alá vonták a várost, mindenekelőtt a Duna-hidat, megszületett még aznap, pütkösdi vasárnapján. Párkányban is a tanács hatalom. Vöröskatonák invitálta dobszóval a népet, hogy válassza meg a helyi munkás- és katonatanácsot. Délutánra meg is alakult a direktórium.

Áttörve az Ipoly-vonalat, a vöröskatonák viszonylag könnyen, bár nem áldozatok nélkül nyomultak tovább Léva felé. Szívósabb ellenállásba főként Ipolyhídvégnél ütköztek. Az ott elesett proletár katonáknak több mint a fele – tíz fő – lévai ifjú volt. Ők már

nem érhatték meg a látványt: ahogy a városházára „fölszállott a páva” – a vörös lobogó...

Lévát – páncélvonatok támogatásával – 1919. június elsején vették birtokukba a Tanácsköztársaság katonái, élükön a helyi vörösharcosokkal, akik elsőként vonultak be a városba, amelynek birtoklásáért az elkövetkező hetekben több ízben is elkeseredett küzdelem folyt. Újvár és Nyitra felől a hetedik, északkeletről pedig a harmadik légió hadosztályai igyekeztek gyűrűbe fogni a várost.

Június 7.: támadás – védekezés.

Június 9.: támadás – védekezés.

Június 11.: támadás – védekezés.

Június 12.: támadás – védekezés.

Június 16–17.: öt francia repülőgép bombázza a proletárcsapatok állásait és a laktanyát. Eredménytelenül. A harmadik és negyedik vörös hadosztály szívósan tartja magát, visszaveri a támadást.

Meddig, hány napig élt a Magyar Tanácsköztársaság az Ipoly-ság–Párkány–Léva közötti háromszögben?

Harmincig mindössze.

Ez alatt a rövid idő alatt éppen hogy csak elindulhatott azon az úton, amelynek a társadalmi lét forradalmi átalakításához kellett volna vezetnie. Bars megye, a járások, a községek élére három-három tagú direktóriumok kerültek; tagjaik munkások, kisiparosok, szegényparasztok. Feladatuk: a rend fenntartása; a Vörös Hadsereg élelmezésének biztosítása; a boltkészletek leltárba vétele. Kimondta a tanács hatalom a húsz alkalmazottnál több dolgozót foglalkoztató üzemek államosítását, a száz holdnál nagyobb földbirtokok társadalmi tulajdonba vételét. Azoknak a gazdáknak, akiknek földje nem haladta meg a száz holdat, elengedte az adót; adóhátralékaikat eltörölte. Alakult, körvonalazódott volna egy új rend, ám halálra ítéltetett, jóformán mielőtt még a világra jött volna.

Szerencsétlen napja a Tanácsköztársaságnak a 13-a 1919 júniusában: a párizsi konferencia elnöki jegyzékben körvonalazza Magyarország jövőbeni határait, s erőfölényének tudatában követeli a Vörös Hadseregtől az északi hadművelet azonnali beszüntetését.

Száz sebből vérzik ekkor már a románok által is szorongatott Tanács-Magyarország.

Engedve a diplomáciai diktátumoknak, 1919. június 30-án a Vörös Hadsereg megkezdte az északi hadszíntér kiürítését. Elmara-

doznak csapataiktól, szállingóznak haza falujukba a hiába-harcot megharcolt, megcsalatkozott Ipoly–Garam közti bakák, akikre aztán (1919. augusztus 1., a Tanácsköztársaság végleges leverése után) várnak a zaklatások, a házkutatások, a csendőrőrsök, a kihallgatások; a lipótvári, a besztercebányai, a terezíni börtönök, internáló táborok. Eszméi a néphatalomnak pár évig búvópatakként élhetnek csak tovább, ám később fel-feltörnek Szlovenszko magyarlakta tájain, köztük az Ipoly mentén is: a két háború között „*kis Moszkvá*”-nak nevezett Szécsénkén; vagy éppen Ipolyszakállason, ahol az 1927-es választások után, a legtöbb szavazatot nyerve a parasztnéptől, kommunisták kerültek többségbe a községi vezetésben.

De 1919 júliusának első napjaiban szülőföldemen még ez a mindennapi látvány: hosszú, fáradt, porlepte sorokban vonulnak Léva környékéről dél felé még megmaradt egységei a magyar Vörös Hadseregnek.

Vissza az Ipoly mögé.

5. FALU A HATÁRON

Pontot tett lassan több felvonásos drámájának végére a történelmi-társadalmi események nagy színjátékát sorsfordulókkal bőven megtűzdelő Idő. Vége a tízes éveknek: vége a háborúnak; elvonultak hullámai a forradalomnak; megvívták jogos harcukat nemzeti önállóságukért az új államok; a Monarchia félféudalizmusa után a polgári demokráciával ismerkedik Csehszlovákia lakossága. Új évtized szabja meg az időszámítást az Ipoly mentén; véget érnek lassan a rendkívüli idők, s ennek megfelelően a rendkívüli állapotok is. Lohadtával a kétoldalú indulatoknak (melyeknek parazsát Horthy-Magyarország revizionizmusa buzgón fújja ugyan) kialakulnak lassan a nemzetiségi (ahogy akkoriban mondták: kisebbségi.) életnek azok a formái, amelyekbe – lévén alkalmazkodó lény az ember, különösen pedig a jobbágykori beidegződöttségeket őrző, engedelmességre és szolgálatra nevelt parasztember – beilleszkedik fokozatosan a határ mentének magyar népessége is. Sejtelve sincs ugyan arról, hol lehet az a Saint-Germain-en-Laye, ahol az antanthalmak – ellensúlyozandó az önrendelkezés elvének megszegését – szerződést írnak alá Csehszlovákiával, amelyben az kötelezi magát, hogy „*az ország minden lakosának születési, nemzetiségi, nyelvi,*

faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja”, azt viszont látja és tapasztalja a nép, hogy itt, az Ipoly mentén, a falujában nincs véres bosszú, nincs kegyetlen reváns. Sem a múltért: a szlovákokkal szemben a Tisza Kálmánok és Apponyi Albertek által folytatott politikáért, sem pedig a közel-múltért: azért a magatartásért, melyet a Tanácsköztársaság napjaiban tanúsított a vidék.

A volt vörösökkel – kezdetén a kisebbségi létnek – keményen bánnak ugyan; de beszélnek azt is, hogy az ipolyviski O. testvérek egy cseh állomásfőnöknek a közbenjárására szabadulnak a legiónáriusok kezei közül. Viszonzásképpen azért, hogy – hallgatva szállásadójának, egy bábaasszonynak a kérésére (nocsak, no! tán volt valami köztük?) – a május végi áttöréskor nem húzták meg a főnökre szegezett puska ravaszát, hanem futni hagyták őt. Lám, van emberség az újonnan jöttekben is...

Híre kél – keserédes nevetés kíséretében –, hogy jó módszere az önvédelemnek a fortélyos simulékonyság. A lontai csendőrségen szegezték neki a kérdést a világéletében nagy huncut hírében álló B.-nek, a volt vöröskatonának a vallatók:

– *Aztán mit csinálna, ha jönnének újra a magyarok?*

– *Micsinálnék, micsinálnék...? Lénne csak egy puskám, úgy lőném ikét, mint a...*

– *Hogyan lőné őket?*

– *...hát ahogy lőttem magukat!*

Megneveztette vallatóit B.: nem bántalmazták.

„*Nem vót itt semmi világvége*” – mondja az „első republika” ipolypásztói magyar parasztjának nemzetiségi közérzetéről nagyapám. Ahogy szilárdult az új állam belső rendje és külső biztonsága (1920 júniusában Magyarország elismerte a Csehszlovák Köztársaságot), úgy enyhült fokozatosan a bizalmatlanság a határ menti emberrel szemben is, aki rájött arra, hogy élni – magyarként élni, önfeladás nélkül élni – különban is lehet. Alkalmazkodott az új viszonyokhoz a nép. Megszokta, hogy új pénzzel fizessen: kezdetben a monarchiabeli papírpénzre került csehszlovák pecsét, majd pedig a lepecsételt bankókat az 1919-es pénzreform során koronára cserélték be. A csere nagyarányú bankjegydézs mával járt ugyan, ám az új korona többet ért, mint a régi pénz. Magyarország valutája a háború után elértéktelenedett, vásárlóereje később is ingadozott, a csehszlovák koronáé viszont 1922-re állandósult már. Mi történt az

apróval? Azt nem cserélte be fillérekre a hatóság; akadt csempész, aki húszkilónyi nikkkelérmét vitt át a határon...

Mint ahogy az új pénzhez, hozzászokott a többi változáshoz is falum embere. Megszokta a vasúti állomás, a községi tábla új feliratát: *PASTUCHOV – IPOLYPÁSZTÓ* (később, 1927-től: *PASTOVCE – IPOLYPÁSZTÓ*). Megszokta a falukép új elemeit: az 1929-ben épült nagy, emeletes vám- és pénzügyőrségi laktanyát, az 1937-re bőkezű állami támogatással felhúzott tágas, nagy ablakos, korszerű szlovák iskolát. (Korábban a falu egyik házában folyt a nem magyar oktatás.) Hozzászokott a nép az új arcokhoz, a messzi tájokról jött idegenekhez. A kisebbségi lét évtizedeiben így alakult a község nemzetiségi arányszáma:

1921-ben magyar: 1107 fő, csehszlovák: 65;
1930-ban magyar: 1012 fő, csehszlovák: 119;
1938-ban magyar: 1050 fő, szlovák: 14.

Hogy kik voltak az új jövevények? A szigorú „kalaposokat” fölváltó „sapkások”: a sorköteles katonák. Morva gyerekek többnyire; messzire vetődtek hazulról ezek is, szánakozik rajtuk a parasztember, s közben az ipolypásztói legények jutnak eszébe, akik viszont Morva- vagy Csehországban nyüvik az angyalbórt, mivelhogy 1920 októberétől, lévén már csehszlovák állampolgárok, besorozza őket is az új haza. Lám, öregapáink ott katonáskodtak volt, ahol torony – mint mondja a bakanóta – „*harminckettő látszik*”: Mailandban, vagyis Milánóban; a fiaink meg ott, ahová szólítja őket soros parancsa az életnek.

1919 novemberében Magyarország kialakítja az Ipoly mentén a vámórvonalat. A háború utáni gazdaság sovány talaján egy növény virágozik ugyanis istenigazából: a csempészet. Innen főként cukor lopózik a túloldalra; odaátról meg bor, tömény szesz, dohány. 1920-ban a csehszlovák pénz- és vámügyőrség is megkezdte munkáját; tisztviselői szintén új arcai a nemzetiségivé lett falunak. Hivatalnokok, postamesterek, vasúti alkalmazottak érkeznek még szárnyain az új időknek. Mozgatói, irányítói, ellenőrzői az államparátusnak; ellenséges indulatoknak azonban nemigen adják tanújelét: összejárnak a magyar tanítóval, a volt vöröskatonával, Menyhár Jánossal, hogy kártyapartival üssék agyon az eseménytelenül vánszorgó időt; mi több, Š. bácsi – gyermekkoromból villan

vissza képe: elegáns görbebot, ápolt kis kecskeszakáll, idegenes, de folyékony magyarság – még nagyapáimhoz is be-betér.

„*A paraszt* – írja Erdei Ferenc, ismerője a magyar népéletnek – *sohasem lehet nacionalista a szó mai értelmében.*” Hogy miért? Törzsöke, fenntartója és újranemzője ugyan a nyelvközösségnek, ám évszázadokon át a nemzet „alatt” élt; kirekesztve uralkodásból, hatalomból, irányításából a közéletnek. Következésképpen a népi gondolkodást a nemzeti türelmetlenség ideológiája legfőljebb enyhén fertőzi (nagy konfliktusok esetén, hosszabb-rövidebb, de inkább rövidebb időre), métellyel átjárni azonban valójában soha nem tudja. Ismeri a parasztság a józan, a bibliai példázatot Bábel tornyáról; népek és nyelvek különbözőségét Isten végzésének, a világ természetes állapotának tartja. Annak tartotta falum is, jóllehet sem az államfordulatkor, sem az azt megelőző évszázadokban nem volt kevert nyelvű község. A megye viszont – Hont – két-, sőt háromnyelvű a legkorábbi századok óta. Népeiségének nemzetiségi megoszlása – Fényes Elek szerint – 1847-ben a következő képet mutatja: magyar 49 223 fő, szlovák 52 200, német 8317. A megye déli részei magyarok; északon szlovák falucskák sora követi egymást. A nyelvi és a nemzeti különbözőségnek ez a ténye évszázadok óta élt már a táj embereinek a tudatában. Nem úgy élt ott, mint vizsályszító tényező, hanem mint adottság, mint állapot, amelynek révén természetyszerűen különböznek egymástól, mondjuk, a síkságok és a hegyek.

Az előítéletmentes, a gyakorlatias, a józan parasztság a maga módján mindig is számot vetett azzal, hogy megyéjében az élet „nemzetközi”. Fénykép idézi föl, még az első háború előtti évekből gyakorlatát a múltnak: egy bizonyos Zuzka látható a képen, leánya mellett az Urbán családnak. Honnan jött le, melyik északi faluból ez a ma már vezetékneve-sincs szlovák leány, hogy magyar szót tanuljon, meg nem mondható. Az viszont biztos, hogy fordítva is élt a szokás: anyai nagyapám, P. Géza és mások „*tót szót tanónyi*” mentek föl a szlovákok lakta vidékre. Le-föl, le-föl: így áramlott két irányban az élet a más-más gazdaságföldrajzi adottságú vidékek között. Üvegesek, drótosok vetődtek hosszú vándorútjaik során a falumba, többnyire mindig ugyanazok, akikhez hozzászokott már a nép, s akik szintén tudták már, melyik portán kapnak szállást, melyik „*gazdinka*” teszi eléjük jó szívvel az ételt, melyik gazda a boroskancsót. Gyermekkori emlékem: bi-

ciklijét tolva beállít hozzánk Jano bácsi, az otthonában meg nem maradó, nyughatatlan vérű öreg drótos; furcsa szerszámaival boszorkányos ügyességgel tesz pléhfoltot lyukas fazékra, bögrére, lavórra; este pedig tört magyarsággal, kézzel-lábbal, de fantáziát szárnyaltatón mesél nagy hegyekről és havakról, bacsákra támadó farkasokról, Kanadába kivándorolt szegény testvérbátyjáról... Helyet kér és helyet kap a nyelvhatár menti ember tudatában ez is, más tájnak a más valósága; mint ahogy helyet kaptak a Korpona környékéről érkező „almások” (szakajtónyi gyümölcsöt adtak ugyanannyi morzsolt kukoricáért, gabonáért) vagy azok a szlovák részes aratók, akik asszonyostul – marokszedőstül – vonultak le nyaranta falumba, hogy megkeressék családjuknak a kenyérrelalót. Állandó helyük volt, évről évre ugyanahhoz a gazdához szegődtek; ismeretségek alakultak, vonzódások, s szövődtek száalai a már említett cseregyerek-kapcsolatoknak.

Ahhoz, hogy az Ipoly menti magyar parasztság a fordulat után viszonylag könnyen illeszkedjék be új életformájába, nemcsak a fönti tapasztalatok járultak persze hozzá, hanem az is, hogy a köztársaság alkotmánya – amely 1920 februárjában lépett érvénybe –, sok tekintetben fájdalommentesen oldotta meg a nemzetiségi kérdést. Marxizmuson-leninizmuson iskolázott elme – mint Viliam Plevza írja – meglátja ugyan „*a polgári demokratikus keretek között megvalósított nemzetiségi politika osztálykorlátait, amelyek főleg a jogok kinyilvánítása és gyakorlati megvalósulásuk biztosítása közti ellentmondásban*” nyilvánultak meg, ugyanakkor viszont tény az is, hogy ez az alkotmány – Arató Endrének, a magyarországi történésznek a szavait idézve – „*több szabadságjogot biztosított a magyar lakosságnak, mint amennyit az ellenforradalmi Horthy-rendszer a magyar nép döntő többségének adott*”.

A sérelmezett problémák zöme (a magyar választókerületekben több szavazat szükséges egy mandátum megszerzéséhez, mint a többségi nemzet kerületeiben; aránytalanul alacsony a magyar közalkalmazottak, tisztviselők száma; a fordulat után több tízezer magyar értelmiségi és hivatalnok nem kapott állampolgárságot) a parasztságot legföljebb közvetve érintette, illetve létében nem veszélyeztette. Alulnézetből ítélte meg – mint mindig – akkor is sorsát a nép. Azt látta, tapasztalta és élte meg valóságként Ipoly-pásztó embere, ami faluvilágának horizontjába belefért.

Abba pedig az fért bele, hogy egyénileg ugyanazok a pol-

gári és politikai jogok illetik meg, mint bármely állampolgárt. Meg az a tapasztalat, hogy bántatlanul beszélhet magyarul továbbra is; meg az, hogy anyanyelvén hallgathatja a tiszteletes urat; meg az, hogy áll és él a magyar iskola, gyermek is van bele, hál' istennek, elég (a harmincas években közel száznegyven). Törvény biztosította a nemzetiségi közösségeknek, hogy joguk van *„jótékonyági, vallási, szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és gyakorolják”*. Leszögezte az alapnyelvtörvény 5. §-a, hogy a nemzetiségi kisebbségek számára szervezett iskolában az ő nyelvükön tanítanak. Azt, ami más vidékeken, messzi városokban, főleg a középiskolák vonatkozásában esett meg (tudniillik, hogy a magyarságnak harmincegy százalékkal kevesebb iskolája volt, mint amennyi létszáma szerint megillette volna, vagy hogy a hivatalos ügyintézésre vonatkozó nyelvtörvényt a járásbírók módosításával sok helyütt kijátszották), nem tudta, nem látta az ipolypásztói parasztember; azt viszont tapasztalhatta, hogy a zselizi (később: a lévai) járási hivatalokba bekopoghat bátran. Az alkotmány részét alkotó nyelvtörvény 2. §-a ugyanis – mintegy húsz vegyes lakosságú járást téve érdekeltté az ügyben – leszögezte: *„Azok a bíróságok, hivatalok és a köztársaság más hatóságai, amelyeknek tevékenységi köre olyan bírósági járásra terjed ki, ahol az utóbbi népszámlálás szerint legalább 20% azonos nyelvű s a csehszlováktól eltérő nyelvet használó állampolgár lakik, kötelesek minden ügyben, amelyet e járásban el kell intézniök, a beadványokat a kisebbség nyelvén elfogadni, és a csehszlovák nyelven kívül a másik, a kérvény nyelvén elintézni.”* Úrlapok, adóelismervények s a legkülönbözőbb iratok őrzik nyomait e kétnyelvűségnek.

1919 novemberében, amikor a magyar katonaság elfoglalta helyét a vámórvonalon, az Ipolyon való szabad átjárás, amely addig általános volt, egy időre megszűnt. Gond szállta meg egyszeriben a határ menti embert. Mi lesz? Mi lesz a földekkel? Az Ipolyparti falvak egy része ugyanis kéthatárú: feküdtek birtokaik a folyónak mindkét oldalán. Szülőfalum 3145 katasztrális holdnyi területéből 921 hold került át Magyarországra. Művelni kellene a földeket, szántani, vetni, aratni – de hogyan?

1920-ban a szabad átjárás megszűnt; érvénybe léptek az egyszeri határátlépésre feljogosító úrlapok, majd pedig a hosszabb idő-

tartamra szóló – piros vagy kék – igazolványok. Az utóbbiak közül asztalomon fekszik egy megőrződött példány: 16 X 10 cm-es kis füzet, címlapján az oroszlanos címer és ez a felirat: „*Pohraničná cestovná legitimácia – Határszéeli útiigazolvány*”. Benne különböző rovatok: „*Személyleírás; Láttamozás; Magával vitt szerszámok és munkaeszközök; Magával vitt járművek, fogatolt, igás és legelő állatok; A szerszámok, munkaeszközök, fogatolt, igás és legelő állatok állományában beállott változások előjegyzése; Hivataltos feljegyzések*” stb; végül pedig terjedelmes szlovák, majd magyar nyelvű tájékoztató „*Tudnivalók*” címen, amelyben a következőket olvashatjuk:

„1. Ezen határszéeli útiigazolványra igénye van annak, aki

- a) a határkerület állandó lakosa;
 - b) bűnügyi, államrendészeti és jövedéki szempontból nem gyanús s ebből a szempontból kifogástalan;
 - c) hivatásánál, foglalkozásánál vagy azért, mert a magyar határkerületben van alkalmazva, életségleteinek beszerzése okából kénytelen többször vagy rendszeresen a határt átlépni.
2. Hivatásuknál, foglalkozásuknál fogva, alkalmaztatási viszonyból vagy létfeltételi indokokból tekintetbe jönnek:
- a) lelkészek, orgonisták (kántortanítók), egyháziak, ministránsok, akik istentiszteleti szertartások vagy vallásos szükségletek kielégítése céljából jönnek át a magyar határkerület területére;
 - b) magyar határterületeken is gyakorlatra jogosult cseh-szlovák határkerületbeli orvosok, állatorvosok, okleveles szülésznők, akik a két kormány között kicserélt és esetről esetre helyesbített névjegyzékbe vannak felvéve, valamint az őket fuvarozó kocsisok vagy járművezetők;
 - c) általában családtagok (feleség, gyermekek, szülők), a gazdaságban részt vevő rokonok stb., szolgálók (házi és egyéb szolgálatra felfogadott személyek, úgymint gazdasági szolgálók, kocsisok, szolgálók, tanoncok, gulyások, kondások, juhászok, vadászok stb.), alkalmazottak (a gazdasági intézésre, vezetésre és felügyeletre rendelt személyek, úgymint gazdák, intézők, gazdatisztek, számadók, erdészek és vinctellérek stb.), földművesek, földbirtokosok, bérlők, akik

- vagy saját vagy bérelt, a határ által kettévágott vagy a határkerületben fekvő gazdaságban gazdálkodnak;
- d) olyan személyek, akik fogatolt járművekkel vagy önműködő járművekkel való személyszállítással vagy fuvarozással, valamint teherhordással foglalkoznak (kocsi, gépkocsi, autóbusz, csónak, kompjárat stb.);
 - e) a határ- és határmenti vizek halászhai, továbbá magán- vagy községi pásztorok és ezek segéderői stb., akik a határon túl legeltetett, állatok őrzésére vannak felfogadva;
 - f) időszaki munkások, vagyis oly személyek, akik a szomszédos határkerületben végzendő időszaki munkára lettek felfogadva (gépészek, aratók, répaszedők, kaszások, szüretelő munkások, cséplők, nyomtatók, gyomláló munkások stb.);
 - g) alkalmi munkások, vagyis napszámosok, iparosok és mások, akik a szomszédos határkerületben végzendő különleges szakmunkák végzésére lettek alkalmilag felfogadva;
 - h) a magyar határkerület valamely munkaadójánál gazdasági, mezőgazdasági, bányászati vagy egyéb üzemnél szerződés alapján alkalmazott személyek;
 - ch) a templom (imaház) hiányában lévő határmenti közigazgatási egységek, valamint az államhatár által egyházközségüktől elválasztott közigazgatási egységek lakosai, akik templomlátogatás vagy vallásos szükségleteik kielégítése végett kívánnak határszéli igazolványt;
 - i) azok a csehszlovák határkerületbeli lakosok, akik orvosi bizonyítvány alapján a magyar határkerület valamely természetes gyógyfürdőjét kívánják használni;
 - j) azon személyek, akik a magyar határkerületben működő csehszlovák határkerületbeli lakosok élelmezésére szánt elkészített ételek áthordásával vannak megbízva.”

A határszéli útiigazolványt általában tizenkét hónapra állították ki. Január elsejétől a lakhelyéhez legközelebb eső pénzügyőrön minden egyes igénylő új igazolványt kapott, amely feljogosította őt arra, hogy a határt naponta többször is átlépje (a fuvarozás, a termény hazaszállítása megkövetelte ezt), s hogy szabadon mozoghasson azon az útvonalon, amelyet útiigazolványa feltüntet. Az

útvonal-korlátozás betegség, betegszállítás, árvíz, tűzvész, elemi csapások esetén hatályát veszítette; ilyenkor a határt igazolvány nélkül is át lehetett lépni. Az éjjeli határátlépést – kivéve az orvosokat, állatorvosokat, szülésznőket, lelkészeket, menetrend szerinti járatok sofőrjeit – mindenkinek előre kellett kérvényeznie; a nappalit viszont ez az előírás szabályozta: *„Tekintet nélkül az évszakokra, idényre, ünnep- és vasárnapra, a határt mindennap, mindig napkeltétől napnyugtáig szabad átlépni, mégpedig januárban és decemberben 7–18 óráig, februárban és novemberben 6–19 óráig, márciusban, szeptemberben és októberben 5–20 óráig, áprilistól augusztusig 4–21 óráig. Sürgős mezőgazdasági munkák (szántás, aratás, betakarítás stb.), menetrend szerint közlekedő szállítási eszközök igénybevétele, továbbá halaszthatatlan okok fennforgása esetén az államhatár éjjeli időben is átléphető.”* Magyarország területén – azokban a községekben, melyeket útiigazolványa feltüntetett – megszakítás nélkül nyolc napig tartózkodhatott a csehszlovák állampolgár.